

Frederik Carel Gerretson (1884-1958) als Groot-Nederlander

P. VAN HEES

„Hollander geboren, heb ik Nederlander geleefd. Noord en Zuid zijn mij lief als 't gemeene Vaderland. Dat heeft mijn inzichten zoo in 't staatkundige als in 't historische bepaald”.

Het is de moeite waard een aspect van de levensloop van de man die in 1884, een eeuw geleden, geboren werd en bovenstaande uitspraak in 1936 neerschreef in de prospectus¹ van een nimmer verschenen studie over het Verenigd Koninkrijk, nader te bezien.

De wieg van Frederik Carel stond in Kralingen, waar hij op 9 februari 1884 werd geboren als tweede zoon van de Rotterdamse verffabrikant en christelijk-historische politicus Bartholomeus Johannes Gerretson en Anna Gesina van den Heuvel. Het was de bedoeling dat Gerretson bij zijn vader in de zaak zou komen. De zoon had andere ideeën en na een enigszins verbrokkelde opleiding, waarin naast de handelsschool, gymnasiale en militaire vorming een rol speelden, volgde hij in 1905 colleges aan de faculteit der letteren en wijsbegeerte te Utrecht. Hij maakte er zijn studie niet af en vertrok voor een jaar naar Amerika. In 1907 ging hij in Brussel aan de Ecole des sciences politiques et sociales bij de bekende hoogleraar E.P.C. Waxweiler studeren. Hij sloot in 1911 zijn studie met een licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen af. Zes jaar later, in 1917, promoveerde hij te Heidelberg op een ethnografisch onderwerp bij prof. dr. E. Gothein².

Gerretsons Brusselse tijd is in verschillende opzichten een belangrijke fase in zijn leven geweest. Niet alleen legde hij er door zijn studie een fundament voor zijn verdere wetenschappelijke bezigheden, maar ook als dichter, als Geerten Gossaert, schreef hij er een deel van zijn later in de bundel *Experimenten* uitgegeven werk.

Voor deze bijdrage is met name van belang dat hij in Brussel voor het eerst intensief kennis maakte met de Vlaamse beweging. En dat op een ogenblik waarop deze beweging als onderdeel van haar emancipatieproces strijd voerde voor de vernederlandsing van het hoger onderwijs aan de rijksuniversiteit te Gent.

1. De prospectus is opgenomen in *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, verzorgd en toegelicht door P. van Hees en G. Puchinger (5 dln., Baarn 1979-1981) dl. III, p. 78-81.

2. Zie Emile Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen 1983) p. 32-35.

In Brussel was Gerretson lid van het Vlaams studentengezelschap „Geen taal, geen vrijheid”. Hij leerde in Brussel en op de congressen voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit een aantal Vlamingen en Nederlanders kennen, zoals Antoon Jacob, Leo Picard, Derk Hoek en Pieter Geyl, waarmee hij zijn leven lang verbonden zou blijven, niet alleen in vriendschap maar zeker ook door het gemeenschappelijke doel: de strijd voor een politieke en culturele bewustwording van het Nederlands sprekende Vlaanderen.

Het vaststellen van Gerretsons belangstelling voor Vlaanderen is niet voldoende. We zullen ons moeten afvragen wat hem daartoe gebracht heeft en dit te meer, omdat deze keuze tot aan zijn overlijden in Utrecht op 27 oktober 1958 een factor in zijn veelbewogen leven is geweest.

Rond de eeuwwisseling was er in de Nederlandse samenleving sprake van een oplevend nationalisme. Dit uitte zich onder andere in een gevoel van verbondenheid met de Boeren in Zuid-Afrika in hun strijd tegen het Engelse imperialisme. Deze verbondenheid werd mede bepaald door een gevoel van verwantschap via geschiedenis, taal en protestantse achtergronden. Daarnaast was er ook de trots in Nederland op het koloniale rijk waarvan de afronding nog maar kort geleden na een langdurige strijd in Atjeh had plaats gevonden. Ook de intellectuele prestaties (de Nobelprijzen) droegen tot dit gevoel van trots bij. De oprichting van het Algemeen Nederlands Verbond in 1895, waarin de culturele verbondenheid van Nederlandstaligen in eigen land, Vlaanderen, Zuid-Afrika en elders (Nederlands-Indië en de emigranten naar Amerika) duidelijk tot uiting kwam, was een vrucht van deze gevoelens in die jaren³.

In deze sfeer groeide Gerretson op en dankzij de religie kwam daar een zekere afkeer van Frankrijk en met name van de intellectuele en politieke gevolgen van de Franse revolutie bij. Door zijn politieke ideeën en door zijn politieke macht vormde Frankrijk in Gerretsons ogen en in die van een brede kring van enigszins conservatief denkende protestanten en rooms-katholieken een gevaar. Er leefde in die kringen, evenals trouwens in een deel van de academische en militaire wereld, eerder een gevoel van verbondenheid met de Duitse gedachtenwereld en in mindere mate met de Duitse politieke idealen.

De betrekkingen met de christelijk-historische staatsman jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman en de zeker door hem geïnspireerde studie over mr. G. Groen van Prinsterer, de grote anti-revolutionaire denker en politicus uit de 19^e eeuw, hebben Gerretson in deze gevoelens gesterkt. Gerretson had Lohman via zijn vader ontmoet en door zijn werk als Brussels correspondent van

3. Zie E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940* (Amsterdam 1976) p. 317-330.

het christelijk-historische dagblad *De Nederlander* en later, tot 1914, als redacteur en journalistieke rechterhand van Lohman, nader leren kennen⁴. Lohman en Groen hebben Gerretsons politieke ideeën blijvend beïnvloed. Hij had een diepe afkeer van de „Bonapartistische staat”, bestaande uit een krachtige centralistisch denkende en werkende overheid, maar een volkomen parlementair-democratisch politiek systeem, uitmondend in een monistische staatsinrichting, had evenmin zijn liefde. Het dualistisch staatsbestel genoot zijn voorkeur, maar hij koppelde dit aan een sterk overheidsgezag, dat echter de individuele vrijheden van de onderdaan en van groepen onderdanen (kerkgenootschappen bijvoorbeeld) diende te respecteren. Zo niet, dan hadden de onderdanen het aloude „recht van weerstand” om met name hun „consciëntievrijheid” te handhaven⁵.

Deze denkbeelden uitte Gerretson op een zeer levendige en scherpzinnige wijze. Hij was een begaafd en meeslepend redenaar en beschikte over grote talenten als schrijver. Een man van ongemene werkkraft, maar eveneens een man die soms geplaagd werd door ernstige vlagen van moedeloosheid en pessimisme, die zich uitten in een zich van de wereld en van zijn medemensen willen afkeren. Zijn romantische behoefte aan actie ging nogal eens samen met de drang tot spel, waarin het speelse element soms onttaarde in een felle op de persoon gerichte aanval.

„Felheid” en „behoefte aan grote avonturen wagen” waren volgens zijn Vlaamse vriend Leo Picard belangrijke facetten van Gerretsons gecompliceerde persoonlijkheid⁶. Alle scherpzinnigheid en rationalisme ten spijt hebben deze eigenschappen Gerretson ook wel in politiek en intellectueel onhoudbare posities doen belanden. Een grote gevoeligheid voor sfeer en stemming kon hem tot uitlatingen verleiden die hij later niet waar kon maken of hem in tegenspraak brachten met eerder gedane uitlatingen. Over dit emotionele element in hemzelf schreef hij zijn vriend, de dichter P.N. van Eyck in 1927 :

„Ik leef, in den grond der zaak vrijwel uitsluitend een gevoelsleven, en ben primitief, — vrouwelijk”⁷.

4. Zie „Lohman en Gerretson” in G. Puchinger, *Ontmoetingen met Nederlandse politici* (Zutphen 1981) p. 174-180.

5. Zie C. Gerretson, „De Historische Richting”, in *Principieele Staatskunde*, dl. II (Rotterdam 1929) p. 81-110. Ook F.J.J. Besier, „Bij Gerretson's 25-jarig Hoogleraarschap”, in *Gedenkboek van de Utrechtse Indologen Vereniging, 1925-1950* (Utrecht z.j.). Vgl. ook „Willem van Oranje en het recht van weerstand”, in C. Gerretson, *Verzamelde Werken* (6 dln. Baarn 1973-1976) dl. III, p. 9-29.

6. L. Picard aan L. Buning, Gent 5-3-1969; 28-12-1969 en 16-7-1972 (archief-Buning, Rijksarchief Brabant, 's-Hertogenbosch).

7. *Briefwisseling Gerretson-Van Eyck*, verzorgd en toegelicht door P. Van Hees en G. Puchinger (Baarn 1984) brief 109.

De eerste wereldoorlog

Dankzij het uitbreken van de eerste wereldoorlog moest Gerretson zijn werkring op het Departement van Koloniën verlaten en als reserve-officier onder de wapenen komen. Door zijn doofheid werd hij in 1916 uit de actieve dienst ontslagen. Eind 1917 trad hij in dienst van de Bataafse Petroleum Maatschappij, een onderdeel van het Shell-concern, waar hij werkzaam bleef tot zijn benoeming als bijzonder hoogleraar aan de Indologische faculteit van de Rijksuniversiteit te Utrecht in 1925.

Tijdens de oorlog raakte hij opnieuw nauw betrokken bij de problemen in de Vlaamse beweging, waarbinnen juist voor het uitbreken van de oorlog, zoals wij zagen, heel wat in beweging was. Naast de grote strijd voor de vernerlandsing van de Gentse universiteit werd er in kleinere kring onder radicale studenten ook over bestuurlijke scheiding, een soort federalisme, gesproken naar aanleiding van Jules Destrée's *Lettre au roi sur la séparation de la Wallonie et de la Flandre* (1912). In het voorjaar van 1914 was Gerretson nog in Vlaanderen geweest en had hij met zijn Vlaamse vrienden en met Derk Hoek over genoemde vraagstukken gesproken. Zijn keuze voor steun aan een federalisering van de Belgische staat zal vermoedelijk tijdens dit bezoek gemaakt zijn⁸.

De strijd tegen de Duitse overweldiger deed aanvankelijk onder de Belgen een eenheidsfront ontstaan en de „godsvrede” verhinderde de strijd voor de Vlaamse politieke verlangens. Lang duurde deze eensgezindheid niet en groepen flaminganten begonnen zich af te vragen of zij gedurende de oorlog elke discussie over en strijd voor Vlaamse eisen dienden te vermijden. Dit te meer, omdat zij de indruk kregen dat van Franstalige zijde de Vlaamse beweging Duitsgezindheid in de schoenen werd geschoven.

De „godsvrede” werd verbroken en het Vlaamsgezinde kamp viel in verschillende groepen uiteen. Naast de regeringsgetrouwen, de „passivisten”, die overigens de Vlaamse problematiek wel erkenden, ontstond in de loop van 1914-1915 de groep der „activisten” (de term is van 1915). Daarbinnen tekenden zich twee groeperingen af. Zij die een zelfstandige staat Vlaanderen wensten en daarbij sterk op Duitse hulp en medewerking rekenen (de Jong-Vlaanderen groep rond ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nye-gaard) en de gematigde activisten die in feite handhaving van de Belgische staat wensten, maar dan in een federatieve vorm. Ook zij meenden dit doel te kunnen verwezenlijken door betrekkingen met de Duitsers te onderhouden. In de brochure „Het Nederlandsche Standpunt”, verschenen als nummer I in de aan Groen van Prinsterer ontleende reekstitel *Nederlandsche*

8. L. Buning, „Derk Gerhardus Hoek”, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 7, kl. 376-382, speciaal kl. 377.

Gedachten (Baarn 1915), zette Gerretson zijn grootnederlandse visie uiteen :

„Of nu deze geestelijke vrijmaking van Vlaanderen tot iets meerders tot economische en politieke toenadering, wellicht zelfs tot eene verbintenis, maar dan in federatieve zin, van de Zeventien Provinciën; van de Vereenigde Nederlanden, wederom, met de overige Germaansche stammen voeren zal? Ons, die gelooven in de onverbidde logica der beginselen, schijnt zulks zeker: zoo goed als de pogingen om de Eenheid te maken ten koste der Vrijheid *moesten* leiden tot verbroekeling en revolutie; *moet* naar onze mening, eene politiek, die voor alles de Vrijheid zoekt, ten slotte de eendracht vinden”⁹.

Hoe paste Gerretson deze visie, een soort Verenigd Koninkrijk op federatieve basis, toe in de tegenstellingen tussen de verschillende groepen flaminganten? Voor hem speelde in de eerste plaats een rol de handhaving van de Nederlandse taal en cultuur, zoals die zich in Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika vertoonden. In de tweede plaats diende men zich volgens hem af te vragen op welke wijze deze culturele eigenheid veilig gesteld kon worden in het kader van een, naar het zich in de eerste oorlogsjaren liet aanzien, Duitse overwinning of, op zijn minst, van een blijvende Duitse overmacht op het vasteland van Europa.

Naar Gerretsons mening kon men niet om Duitsland heen en moesten er contacten met Duitsland worden onderhouden in het belang van Nederland en België. Voor Duitsland was dit standpunt gunstig en R. von Kühlmann, de Duitse gezant in Den Haag van 1915 tot 1916, kon Gerretson wel gebruiken. In een memorandum van 7 oktober 1915 duidde hij Gerretson aan als „onze grootnederlandse vertrouwensman”¹⁰. Zo maakte Gerretson deel uit van een groep vooraanstaande academici, officieren en politici, die pro-Duits waren en die oordeelden dat een zelfstandig Nederland en een zelfstandig federatief België in nauwe onderlinge samenwerking met Duitsland zouden moeten en kunnen samenwerken. Von Kühlmann heeft deze visie in de jaren 1915-1916 in verscheidene rapporten aan zijn superieuren in Berlijn verwoord¹¹. Zijn opvolger F. von Stumm was niet zo optimistisch over het resultaat. Hij schreef: „de pro-Duitsers waren niet verminderd, de pro-gesallieerden sterk teruggelopen, daarentegen de pro-Nederlanders sterk toe-

9. Identieke visies in Frederik van Ouwkerk (ps. van Gerretson), „Die internationale Bedeutung der flämischen Bewegung”, *Neue Rundschau*, 26 (1915) p. 1354-1376 (een ongeveer gelijklopende tekst in „Vlaanderen en België”, in Gerretson, *Verz. Werken*, dl. II, p. 43-59 en „De internationale betekenis van de Vlaamse beweging”, in Gerretson, *Verz. Werken*, dl. II, p. 77-107).

10. Geciteerd uit L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme* (Leuven 1974) p. 128. Vgl. ook de memoranda van de Duitse legatie in Den Haag opgenomen in C. Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1848-1919*. 3^e Periode, 1899-1919, 7^e dl. *Buitenlandse bronnen, 1914-1917* ('s-Gravenhage 1971 - RGP, gr. s. nr. 137).

11. Zie Smit, *Bescheiden...* 7^e dl. *Buitenlandse bronnen, 1914-1917*.

genomen". De historicus C. Smit stelt in zijn studie over Nederland in de eerste wereldoorlog dat, op een enkele uitzondering na, de pro-Duitse groep in Nederland zeker niet van plan was de eigen zelfstandigheid op te geven¹².

Ook onder de Vlaamse vluchtelingen in Nederland leefden de reeds genoemde ideeën. Gerretson koos partij voor de voorstanders van een ook nu openlijk optreden voor het Vlaamsgezinde standpunt, wat leidde tot het verbreken van de door de Belgische regering nagestreefde „godsvrede". Zij, de activisten, wensten de Vlaamse strijd voort te zetten en zij verlangden van de naar Frankrijk uitgeweken Belgische regering duidelijke toezeggingen op het punt van de vóór het uitbreken van de oorlog al geuite Vlaamse eisen.

Gerretson heeft met zijn waarschijnlijk door Duits geld gefinancierde blad *De Vlaamsche Stem* het activisme gesteund¹³. Al spoedig liet hij gematigde regeringsgetrouwe figuren als A. Deswarte los en werkte hij met Antoon Jacob en René de Clercq mee aan het verzet tegen de wettige Belgische overheid. Van de ontwikkeling van het activisme in verdere radicale richting, een zelfstandig Vlaanderen, en van de toenemende samenwerking in België zelf van de activisten met de Duitse bezetter heeft Gerretson zich afzijdig gehouden. Eind 1916 deed hij niet meer mee.

Over zijn motieven verkeren we in het onzekere.

Vreesde hij dat het Vlaamse extremisme tot volledige Duitse annexatie van België zou leiden? Dit vooruitzicht had hij altijd afgewezen. Nederlands eigen plaats zou op een zo sterk door Duitsland overheerst vasteland ernstig verzwakt worden.

Het kan ook zijn dat hij niet meer in een Duitse overwinning geloofde. Een bewijs daarvoor zou kunnen zijn dat hij uiteindelijk in 1917 geen hoogleeraarschap aan de in 1916 door de Duitse bezetters vernederlandste universiteit van Gent heeft begeerd¹⁴. Het is bovendien mogelijk dat hij inzag zich verkeken te hebben op de kracht van de Vlaamse beweging in België zelf. De activisten bleven een duidelijke minderheid in Vlaanderen en de Vlaamse frontsoldaten bleven ondanks alle kritiek trouw aan hun overheden. Een afnemend vertrouwen in een Duitse eindoverwinning en de betrekkelijke zwakte van het activisme zullen de voornaamste redenen voor Gerretsons verminderde belangstelling zijn geweest. Dankzij zijn werkring op de Bataafse kan zijn inzicht in de machtsverhoudingen tussen de Entente-staten en de Centralen vergroot zijn en zijn verwachting van een Duitse overwinning zijn gewijzigd. Het past ook in Gerretsons visie dat het Nederlandse belang primair was en dat betekende nu afstand nemen van Duitsland en

12. C. Smit, *Nederland in de eerste wereldoorlog* (3 dln. Groningen 1971-1973) dl. II, p. 133.

13. Zie L. Buning, „De Vlaamsche Stem" en „De Vlaamsche Post", *Wetenschappelijke Tijdingen*, 34 (1975) kl. 29 en 38 en kl. 65-92. Speciaal kl. 82-83.

14. Henssen, *Gerretson en Indië*, p. 83.

van het activisme. Alleen een sterk en onafhankelijk Nederland, zo had hij herhaalde malen verzekerd, zou de Nederlandse cultuur elders kunnen steunen.

In zijn *Nederlandsche Gedachten*, I, p. 18 verwoordde hij het in 1915 aldus :

„Dit Nederlandsche zelfbewustzijn is voorwaarde van de geestelijke gemeenschap met de andere Germaansche stammen, en met de gansche wereld; slechts door handhaving en versterking zijner Nederlandsche eigenaardigheden kan Nederland zijn roeping ten aanzien van de Germaansche volkerengemeenschap vervullen”.

Zijn vriend Leo Picard formuleerde het in 1972 wat scherper :

„De Ger was zeer goed gezind. Voor alles een goed Nederlander. L. Brulez klaagde wel eens — die had veel contact met hem en was medewerker van de Vl. Stem — ‘hij wil Vlaanderen gebruiken om de positie van Nederland te versterken’. Dat was goede politiek”¹⁵.

Inderdaad, van een sterk Nederland zou Vlaanderen kunnen profiteren. De laatste jaren heeft de Leuvense historicus en hoogleraar dr. L. Wils in een aantal kritische publicaties¹⁶ over de Grootnederlandse beweging in het bijzonder het accent gelegd op de Duitse contacten van deze beweging en gesteld dat zij zich bewust of onbewust voor de Duitse propaganda lieten strikken. De betrekkingen met de Duitsers vallen zeker voor deze jaren niet te ontkennen. Of dit echter zonder meer een *werken* voor Duitsland en voor Duitse doelen is geweest wagen we te betwijfelen, ook al is die indruk soms gewekt.

Albert Verwey verweet nog in 1922 Gerretson zijn Duitsgezindheid. Deze antwoordde op 5 november vanuit Londen :

„Wat mij betreft, mijn liefde en hartstocht gaat alleen en uitsluitend uit naar Holland; het lot van alle andere landen laat mij koud als steen”¹⁷.

Wanneer we Gerretsons houding in de eerste wereldoorlog tenslotte karakteriseren en samenvatten, dan zouden deze conclusies te trekken zijn.

In de eerste oorlogsjaren ging hij uit van een Duits overwicht in Europa en wilde hij daarbinnen een verzekerde positie van Nederland, dat goede

15. Picard aan Buning, Gent, 24-7-1972 (arch.-Buning).

16. Vlg. L. Wils, „De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen, gevolgen”, *Acta Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1915 en 1945 te Brussel*, 10/12 dec. 1980 (Gent 1982) p. 415-450; idem, „Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse beweging en de Vlaams-nationalistische”, *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1982, p. 95-120; idem, „De Grootnederlandse geschiedschrijving”, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 61 (1983) afl. 2, p. 322-366.

17. C. Gerretson aan A. Verwey, Londen, 5-11-1922 (afschrift in arch.-Geyl, Universiteitsbibliotheek te Utrecht).

betrekkingen zou dienen te onderhouden met een zelfstandige federaal ingerichte Belgische staat, waarin het Nederlands sprekende bevolkingsdeel een natuurlijk overwicht zou hebben. Van een zelfstandig Vlaanderen, al dan niet aangesloten bij Nederland, en van een loslaten van de Waalse gewesten was geen sprake. Wel zou men Gerretson kunnen verwijten dat hij het Vlaamse belang te sterk koppelde aan het Nederlandse belang. Dit verwijt zou men hem ook voor de jaren twintig en dertig kunnen maken. Het uitgangspunt van al zijn handelen bleef geïnspireerd door Groen van Prinssterers visie :

„Want, zoo drukt Groen het uit — het eenige zedelijke bolwerk, dat Nederland op den duur na het te niet gaan der barrière, na het te loor gaan der politieke eenheid, en na het eventueel vervallen der neutraliteit zou kunnen beveiligen ligt in de Nederlandsche gezindheid van Vlaanderen —. Het is deze gedachte van Groen die de kerngedachte is van de Groot-Nederlandsche beweging, die haar, verrijkt en verscherpt door de ervaring van bijkans een eeuw, opnieuw tot een levende factor wil maken in het Nederlandsche politieke bewustzijn”¹⁸.

(Vervolg in volgend nummer)